

ru/data/2012/12/11/1248925385/Особенности%20системного%20подхода%20в%20теории%20организации.pdf. – Дата доступа: 20.01.2016.

10. *Никонова, А. А.* Механизмы формирования конкурентоспособной стратегии развития предприятия: автореф. дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / А. А. Никонова; ЦЭМИ РАН. – М., 2007. – 22 с.

(Дата подачі: 22.02.2016 г.)

А. У. Гарбачова,

Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, Мінск

О. Harbachova

Republican Institute for Higher Education, Minsk

УДК 330

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯ ЯКАСЦІ ЖЫЦЦЯ

METHODOLOGICAL ASPECTS OF QUALITY OF LIFE RESEARCH

Даследаванне якасці жыцця насельніцтва канкрэтнай тэрыторыі з'яўляецца агульнапрынятым у міжнароднай практыцы, высокаэфектыўным, эканамічным метадам ацэнкі сацыяльнага дабрабыту як насельніцтва рэгіёну ў цэлым, так і асобных яго груп.

Ключавыя словы: якасць жыцця, індэкс чалавечага развіцця, індэкс развіцця чалавечага патэнцыялу.

Research of quality of life of population of certain territory is generally accepted in international practice, by the high-efficiency, economical method of estimation of social prosperity of both population of region on the whole and his separate groups.

Key words: quality of life, human development index.

Ацэнка якасці жыцця з'яўляецца адным з метадаў выяўлення і своечасовага рэагавання на праблемы развіцця сацыяльна-эканамічнай сферы як рэгіёнаў, так і краіны ў цэлым, які дазваляе распрацаваць палітыку, накіраваную на пераадоленне негатыўных і падтрыманне пазытыўных працэсаў сацыяльна-эканамічнага развіцця.

Даследаванне якасці жыцця насельніцтва канкрэтнай тэрыторыі з'яўляецца агульнапрынятым у міжнароднай практыцы, высокаэфектыўным, эканамічным метадам ацэнкі сацыяльнага дабрабыту як насельніцтва рэгіёну ў цэлым, так і асобных яго груп. Разам з тым, праблемы вымярэння і ацэнкі якасці жыцця насельніцтва ў айчыннай навуцы і практыцы недастаткова распрацаваны. Такое становішча абцяжарвае распрацоўку і рэалізацыю шматлікіх праграм сацыяльна-эканамічнага развіцця. Патрабуе таксама аператыўнага развіцця метадычны напрамак, звязаны з вызначэннем магчымых спосабаў даследавання і ацэнкі якасці жыцця насельніцтва.

Вельмі важнай праблемай пры разглядзе асаблівасцей якасці з'яўляецца вызначэнне сістэмы паказчыкаў гэтай катэгорыі. Гістарычна склалася так,

што вымярэнне якасці жыцця рабілася двума рознымі спосабамі: вымярэннем аб'ектыўных умоў жыцця і вымярэннем суб'ектыўных адзнак жыцця самім насельніцтвам. У рамках гэтых двух падыходаў рацыянальна разглядаць якасць жыцця з пункту гледжання двух мадэляў: аб'ектывісцкай і суб'ектывісцкай [1, с. 3].

Аб'ектыўная мадэль вызначае якасць жыцця як вынік камбінацыі розных статыстычных паказчыкаў: узроўня злачыннасці, беспрацоўя, забруджвання навакольнага асяроддзя і да г. п.

Мадэль суб'ектыўных індикатараў пабудавана на сцвярджэнні, што праўдзівае значэнне якасці жыцця адлюстравана ў суб'ектыўных адчуваннях індывідаў, якое фарміруецца на аснове ўзроўню яго інтэлектуальнага развіцця, жыццёвага вопыту, эмацыйнага стану і г. д.

Распрацоўка і ўкараненне тэхналогій даследавання якасці жыцця мае шэраг вельмі складаных праблем. Перш за ўсё, гэта ставіцца да вызначэння неабходнага набору індикатараў, здольных аб'ектыўна адлюстраваць ацэнку якасці і ўзроўню жыцця.

У сучаснай практыцы ацэнкі якасці і ўзроўню жыцця даследчыкі выкарыстоўваюць два метады [1, с. 4]:

1. Вырабляюць ацэнку з дапамогай сістэмы паказчыкаў – сацыяльных індикатараў, выкарыстоўваючы пры гэтым сістэмы, якія грунтуюцца на метадычных рэкамендацыях ААН і АЭСР, але ў той жа час маюць тыя ці іншыя нацыянальныя асаблівасці;

2. Разлічваюць зводны індэкс ўзроўню жыцця на аснове асобных паказчыкаў.

Прынята лічыць, што больш поўнае вымярэнне магчыма пры аналізе парадку 1000 індикатараў. Практыка ж міжнародных супастаўленняў якасці жыцця, што праводзяцца ААН, паказвае, што для вымярэння якасці жыцця на ўзроўні асобных рэгіёнаў неабходна выкарыстоўваць каля 150 аб'ектыўных макрапаказчыкаў. Яны ўключаюць 12 асноўных груп:

1) дэмаграфічныя характарыстыкі насельніцтва (нараджалнасць, смяротнасць, захворванне, працягласць жыцця і г. д.);

2) санітарна-гігіенічныя ўмовы жыцця;

3) спажыванне прадуктаў харчавання;

4) жыллёвыя ўмовы і забяспечанасць спажывецкімі дабротамі працяглага карыстання;

5) адукацыя і культура;

6) занятасць і ўмовы працы;

7) даходы і выдаткі насельніцтва;

8) кошт жыцця і спажывецкія цэны;

9) транспартныя выдаткі;

10) арганізацыя адпачынку, фізкультура і спорт;

11) сацыяльнае забеспячэнне;

12) свабода чалавека [2, с. 68].

Зыходзячы са складанасці доследнага аб'екта, вялікага ліку аналізаваных паказчыкаў, можна сцвярджаць, што тут неабходны не адзін, а цэлы комплекс метадаў даследавання: статыстычных, сацыялагічных, эканоміка-матэматычных.

Найбольш перспектыўным метадам пры ацэнцы якасці жыцця насельніцтва на сённяшні дзень уяўляецца сацыялагічны метад, які дазваляе атрымаць багатую інфармацыю аб сацыяльнай дыферэнцыяцыі якасці жыцця, аб праблемах задавальнення спецыфічных запатрабаванняў розных груп і слаёў насельніцтва.

Аналіз атрыманай падчас сацыялагічных апытанняў інфармацыі дазваляе атрымаць дэталёвую карціну функцыянавання сацыяльных службаў. Сацыялагічны даследаванні з'яўляюцца тым метадалагічным інструментам, які дазваляе праз прыватныя меркаванні і меркаванні насельніцтва вызначыць болевыя кропкі ў сацыяльнай інфраструктуры, намеціць шляхі іх пераадолення.

Таксама запатрабаваным у цяперашні час з'яўляецца статыстычны метад даследавання. Прадметам статыстычнага метаду з'яўляецца дэталёвае вывучэнне сацыяльна-дэмаграфічных працэсаў. Эканамічная статыстыка разглядае эканамічныя з'явы ў цеснай узаемасувязі з сацыяльнымі працэсамі, адны і тыя ж паказчыкі могуць быць выкарыстаны для аналізу як эканамічных, так і сацыяльных аспектаў. Напрыклад, паказчыкі апараты працы характарызуюць, з аднаго боку, выдаткі на вытворчасць (эканамічны фактар), а з другога – працэс размеркавання даходаў (сацыяльны фактар).

Эканоміка-матэматычны метад даследавання заключаецца ў пабудове мадэлі (ладу рэальнага працэсу або з'явы), гэта значыць магчымасці вывучэння рэальнага працэсу не непасрэдна, а праз разгляд падобнага да яго і больш даступнага [3, с. 62].

Нягледзячы на мноства метадык ацэнкі суб'ектыўнай кампаненты якасці жыцця, усе яны патрабуюць дапрацоўкі і адаптацыі да паказчыкаў аб'ектыўных індыхатараў і сацыяльных нормаў. Складаная суб'ектыўна-аб'ектыўная структура стварае значныя як метадалагічныя, так і тэхналагічныя цяжкасці пры пабудове інфармацыйнай мадэлі якасці жыцця.

Адным з самых важных метадаў выступае індэкс развіцця чалавечага патэнцыялу. Распрацаваны ён быў пакістанскім эканамістам Махбубам уль-Хакам (Mahbub ul-Haq) у 1990 годзе і больш за 20 гадоў выкарыстоўваецца ААН як альтэрнатыўны паказчык грамадскага прагрэсу ў супрацьлегласць чыста эканамічных ацэнак. Зыходная ідэя даследавання, якая ў той час лічылася радыкальнай, заключалася ў наступным: грамадскае развіццё варта ацэньваць не толькі па нацыянальнаму даходу, як гэта доўга практыкавалася, але таксама па дасягненнях у галіне здароўя і адукацыі, якія паддаюцца вымярэнні ў большасці краін. Меркавалася, што гэты шэраг параметраў, якія маюць непасрэдны статыстычны выраз, уплывае на якасць жыцця, а такім чынам, адлюстроўвае яго стан. У аснову Індэкса пакладзены

не суб'ектыўныя ацэнкі экспертаў, а рэальныя лікавыя паказчыкі, узятыя з афіцыйных крыніц, таму лічыцца, што ён адносна аб'ектыўны і паддаецца верыфікацыі [4].

Індэкс чалавечага развіцця – гэта сукупны паказчык узроўню развіцця чалавека ў той ці іншай краіне, таму часам яго выкарыстоўваюць у якасці сіноніма такіх паняццяў, як «якасць жыцця» або «узровень жыцця». Індэкс чалавечага развіцця вымярае дасягненні краіны з пункту гледжання стану здароўя, атрымання адукацыі і фактычнага даходу яе грамадзян па трох асноўных напрамках, для якіх ацэньваюцца свае індэксы:

1. Індэкс чаканай працягласці жыцця: здароўе і даўгалецце, якія вымяраюцца паказчыкам сярэдняй чаканай працягласці жыцця пры нараджэнні.

2. Індэкс адукацыі: доступ да адукацыі, вымераны сярэдняй чаканай працягласцю навучання дзяцей школьнага ўзросту і сярэдняй працягласцю навучання дарослага насельніцтва.

3. Індэкс валавога нацыянальнага даходу: годны ўзровень жыцця, які вымераны велічынёй валавога нацыянальнага даходу (ВНД) на душу насельніцтва ў далярах ЗША па парыгце пакупніцкай здольнасці (ППЗ).

Даўгалецце характарызуе здольнасць пражыць доўгае і здаровае жыццё, што складае натуральны жыццёвы выбар і адну з асноўных універсальных патрэбаў чалавека. Базавым паказчыкам даўгалецця з'яўляецца чаканая працягласць жыцця, якая характарызуецца сярэдняй працягласцю будучага жыцця пры нараджэнні. Гэты паказчык, які вылічваецца асобна для мужчынскага і жаночага насельніцтва, разлічваецца на аснове ўмоўнага пакалення, якое складаецца з сукупнасці людзей розных узростаў, памерлых у дадзеным годзе.

Адукаванасць разглядаецца як здольнасць да атрымання і назапашвання ведаў, да зносін, абмену інфармацыяй. Характарыстыкамі адукаванасці з'яўляюцца пісьменнасць дарослага насельніцтва і паўната ахопу навучаннем. Пад пісьменнасцю разумеецца здольнасць чалавека прачытаць, зразумець і напісаць кароткі просты тэкст, які тычыцца яго паўсядзённага жыцця. Узровень пісьменнасці дарослага насельніцтва – доля пісьменных ва ўзросце 15 гадоў і старэй – служыць найважнейшым базавым паказчыкам дадзенага кірунку чалавечага развіцця.

Узровень жыцця характарызуе доступ да матэрыяльных рэсурсаў, неабходных для годнага існавання, уключаючы «вядзенне здаровага ладу жыцця, забеспячэнне тэрытарыяльнай і сацыяльнай мабільнасці, абмен інфармацыяй і ўдзел у жыцці грамадства». Узровень жыцця, у адрозненне ад даўгалецця і адукаванасці, толькі адкрывае магчымасці, наяўныя ў чалавека, але не вызначае іх выкарыстанне. Іншымі словамі, гэта сродак, якое пашырае магчымасць выбару, але не ўласна выбар.

Гэтыя тры вымярэнні стандартызуюцца ў выглядзе лікавых значэнняў ад 0 да 1, сярэдняе геаметрычнае якіх уяўляе сабой сукупны паказчык ІЧР ў дыяпазоне ад 0 да 1. Затым дзяржавы ранжыруюцца на аснове гэтага паказчыка.

Усе краіны ў рэйтынг класіфікуюцца чатырма катэгорыямі:

1. Краіны з вельмі высокім узроўнем ІЧР.
2. Краіны з высокім узроўнем ІЧР.
3. Краіны з сярэднім узроўнем ІЧР.
4. Краіны з нізкім узроўнем ІЧР.

Калі ўспомніць, што было 15 гадоў таму, то рэйтынг ў 2001 годзе складаўся для 162 краін, і Беларусь знаходзілася ў ім на 53-м месцы. У рэйтынг 2002 года былі ўключаны ўжо 173 краіны і, нягледзячы на тое, што значэнне ІЧР Беларусі ўзрасло, яна перайшла на 56-ю пазіцыю, абагнаўшы Панаму, але адстаўшы ад краін, якія не прысутнічалі ў рэйтынг 2001 года – Сейшэльскіх выспаў, Сэнт-Кітс і Нэвіс, Антыгуа і Барбуда і Кубы. У 2003 годзе ў рэйтынг 175 краін Беларусь выйшла на 53-ю пазіцыю. Дарэчы, у 1990 годзе Беларусь займала 40-е месца ў рэйтынг ІЧР, у 1995 г. – 65-е, у 2000 г. – 57-е, у 2005 г. і 2006 г. – 67-е, у 2007 г. – 64-е, у 2012 г. – 65-е. У 2013 годзе ў рэйтынг удзельнічала 187 краін свету, Беларусь тады заняла 50-е месца (ІЧР 0,793) – гэта трэцяя пазіцыя ў групе краін з высокім узроўнем чалавечага развіцця. У параўнанні з папярэднім дакладам, наша краіна паднялася ўверх на цэлых 15 пазіцый. Звязана гэта было з тым, што істотна змянілася чаканая працягласць навучання. Лічба павялічылася з 9,3 года да 11,5 года на сярэднестатыстычнага беларуса. Сярэдняя працягласць павялічылася больш чым на два гады. Усе астатнія паказчыкі змяніліся нязначна. У 2014 годзе Беларусь займала ўжо 53-е месца (ІЧР – 0,786).

У рэйтынг 2015 года Беларусь зноў паднялася на тры пазіцыі ў параўнанні з папярэднім годам і заняла 50-е месца з ІЧР 0,798, адкрываючы спіс краін з высокім узроўнем чалавечага развіцця і падзяліўшы гэтае месца з Расіяй. Цяперашнія паказчыкі разлічаны па выніках адносна шчасных 2013–2014 гадоў. Да гэтага часу Беларусь дэманстравала «ўстойлівы рост» па кампанентах індэкса чалавечага развіцця (працягласці жыцця, валавому нацыянальнаму даходу на душу насельніцтва і іншым) і пакуль апыраджае ў рэйтынг сваіх суседзяў. З ліку дзяржаў былога СССР у групе краін з высокім узроўнем ІЧР разам з Расіяй знаходзяцца: Казахстан (56-е месца), Грузія (76), Азербайджан (78), Украіна (81) і Арменія (85). Іншыя постсавецкія дзяржавы ўключаны ў групу краін з сярэднім узроўнем развіцця: Малдова (207-е месца – самы нізкі паказчык у Еўропе), Туркменістан (109), Узбекістан (114), Кыргызстан (120) і Таджыкістан (129). З усіх дзяржаў былога СССР толькі краіны Балты змаглі ўвайсці ў першую групу дзяржаў з вельмі высокім узроўнем чалавечага развіцця: Эстонія займае 30-е месца, Літва – 37-е, Латвія – 46-е [5].

Такім чынам, ацэнка якасці жыцця – гэта складаны працэс, які патрабуе вялікіх фінансавых, працоўных і тэхнічных рэсурсаў.

Зыходзячы са складанасці доследнага аб'екта, вялікага ліку аналізаваных паказчыкаў, іх тыпавай неаднастайнасці, можна сцвярджаць, што пры ацэн-

цы якасці жыцця неабходны не адзін, а цэлы комплекс метадаў даследавання: статыстычных, сацыялагічных, эканоміка-матэматычных. Дадзеныя метады дазваляюць атрымаць багатую інфармацыю аб якасці жыцця, аб праблемах задавальнення запатрабаванняў розных груп і слаёў насельніцтва.

Найбольш агульным і папулярным паказчыкам і індикатарам якасці жыцця і ўзроўню развіцця краін свету з'яўляецца індэкс развіцця чалавечага патэнцыялу, які залежыць ад трох паказчыкаў: працягласці жыцця, ўзроўню адукацыі і ВУП на душу насельніцтва. Аднак, індэкс чалавечага развіцця мае свае недахопы, што адкрыта прызналі яго складальнікі: у прыватнасці, ён абавіраецца на нацыянальныя сярэднія паказчыкі, якія хаваюць асіметрычнасць размеркавання выгод, і таму ў многіх выпадках ён можа не адлюстроўваць рэальнага становішча спраў у доследных краінах. У большасці краін свету распрацоўваюцца свае нацыянальныя сістэмы ацэнкі якасці жыцця. Тым не менш, у цэлым ён паспяхова выконвае сваю задачу. Высокі ўзровень даверу да ААН і да яе спецыялізаваным структурам, уключаючы ПРААН, а таксама метадалагічныя падставы зрабілі індэкс чалавечага развіцця адной з самых аўтарытэтных класіфікацый, якія характарызуюць грамадскае развіццё.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Феактыстаў, Д. У.* Метадалогія ацэнкі ўзроўню і якасці жыцця насельніцтва / Д. У. Феактыстаў // Падаткі. Інвестыцыі. Капітал. – 2002. – № 3–4.
2. *Бародкін, Ф. М.* Сацыяльны індикатары / Ф. М. Бародкін, С. А. Айвазян. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 607 с.
3. *Міраедаў, А. А.* Якасць жыцця ў статыстычных паказчыках сацыяльна-эканамічнага развіцця / А. А. Міраедаў. – М.: Пытанні статыстыкі. 2008. – 125 с.
4. Інфармацыйна-аналітычны партал «Цэнтр гуманітарных тэхналогій» // Centre for Human Technologies [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://gtmarket.ru/> – Дата звароту: 15.02.2016.
5. Афіцыйны сайт ПРААН. Доклад аб развіцці чалавека 2015 года «Праца ў імя чалавечага развіцця» [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf. – Дата звароту: 15.02.2016.

(Дата падачы: 19.02.2016)